

Sektion B. Teorier om privatejendommen

Kapitel 3. Teorihistorisk oversigt

3.1. Indledende

Sigtet med denne oversigt er dels at introducere nogle vigtige analytiske og normative argumenter, dels at sætte idéerne om privatejendom i sammenhæng med de forskellige samfundsvilkår og interesser, hvoraf de udsprang.

Dermed være ikke sagt at en bestemt teori udelukkende kan eller skal forklares interesselogisk. Lad os som eksempel tage den subjektive værditeori (nytteteorien). Her var det også vigtigt 1) at arbejdsværdilæren vitterlig havde store forklaringsproblemer, og 2) at man med begrebet om marginalnytte fik ryddet en afgørende hindring af vejen for en nytteteori. Opkomsten af denne teori har altså også en rent teoretisk/analytisk baggrund.

3.2. Forhistorien

De første argumenter pro et contra privatejendom møder vi i det **antikke Grækenland**; grundtonen er skepsis, jvf. den i Kapitel 2.1 omtalte græske og latinske etymologi.

Platon anbefaler kommunisme blandt den herskende klasse ('vogterne'), fordi privatejendom vil lede dem bort fra statens almene interesser:

"They /vogterne/ will not rend the community asunder by each applying that word 'mine' to different things and dragging whatever he can get for himself into a private home .. Rather they will all, so far as may be, feel together and aim at the same ends, because they are convinced that all their interests are identical" (Platon, 1981: 166).

Dette er idealet, men Platon opererer også med en model over den næstbedste stat, hvor han tager højde for menneskenes faktiske ufuldkommenhed; her tillades privatejendom for den herskende klasse, men den skal være baseret på en ligelig fordeling af jorden. Ejendomsforholdene for slaver og andre producenter er irrelevante for argumentet, da de ikke befatter sig med statsanliggender.

Aristoteles er overvejende tilhænger af privatejendom. Overfor Platon

argumenterer han at statens enhed - også for Aristoteles den overordnede norm - netop kræver differentiering mellem borgerne, dermed privatejendom (Aristotle, 1962: 56f). Det er fra ham det velkendte utilitaristiske incitamentsargument stammer: "People are much more careful of their own possessions than of those communally owned; .." (s. 58); kun hvis jeg er suveræn ejer af resultatet af min indsats, vil jeg gøre en indsats. Hertil kommer at fællesejendom giver strid om delingen af udbyttet. Alligevel anbefaler Aristoteles i sin 'praktiske politik', at halvdelen af jorden skal være fælles, mens den resterende halvdel skal fordeles ligeligt (blandt ikke-slaver).

Der er ingen fanfarer i dette - betingede - forsvar for privatejendommen; der er tale om pragmatiske indrømmelser.

Skønt hverken det latinske sprog (jvf. Kapitel 2.1) eller cæsarerne praksis udviste den store respekt for privatejendommen (andres, forstås), er det det **antikke Rom**, der i begrebet 'dominium' giver den rene privatejendom sit juridiske udtryk:

"The owner had an almost absolute right to use, enjoy, and dispose of a thing as he saw fit, subject to exceedingly few restrictions imposed by the state" (Yiannopoulos, 1975: 54).

Romerrettens idealtypiske privatejendom forsvinder med Romerriget og dukker først op igen efter den franske revolution. I den mellemliggende periode har vi feudalismens 'rodede', dvs. betingede ejendomsforhold (Yiannopoulos, 1975: 47).

Roms ambivalente forhold til privatejendommen fremtræder i Cicero's og Seneca's skrifter (Schlatter, 1951: 21ff). På den ene side mener de at ejendom oprindeligt er fælles, hvorfor privatejendom ikke er en naturlov ('natural law'), på den anden side medfører menneskenes grådighed fremkomsten af privatejendom, og statens væsentligste funktion er iflg. Cicero netop at beskytte denne.

Den **kristne kirke** havde en tilsvarende holdning. Gud har givet alt til os i fællesskab, og for så vidt er det kristne ideal kommunisme (hvilket mange sekter gennem tidens løb har gjort opmærksom på); denne negative holdning til privatejendom var nok påvirket af, at Kirken dengang ejede en stor del af jorden og andre værdier og derfor var uinteressert i konkurrerende krav på ejendomsret. Imidlertid er mennesket syndigt og grådigt, hvilket man modstræbende må affinde sig med (Thomas Aquinas), bortset fra munke der må leve op til fællesskabsidealet.

Vi kan kort sammenfatte at privatejendom blev begrebet som noget afledet og negativt. Iflg. datidens teori fordi fænomenet var udtryk for grådighed, men fra en ideologikritisk vinkel er det nærliggende at se denne holdning som udtryk for datidens herskende interesser.

Vi befinder os i Middelalderen, hvor den rene privatejendom var en undtagelse. Feudalismen beroede på et hierarki af **betinget** ejendomsret. Kongen ejer al jord, således at hele landet er hans privatejendom. Men det er kun formelt. Den reelle ejendomsret beror hos vasallerne (gods-ejerne), men der er knyttet betingelser til deres eje, specielt militærtjeneste for kongen. Nederst har vi fæstebønderne, hvis rådighed over jorden også var betinget, bl.a. af hoveriarbejde. Ingen havde fuldstændig dispositionsret over jorden, hvori først og fremmest ligger at man ikke har ret til at sælge den, uden at spørge andre om lov. I byerne begrænsede laugsvæsen og meget andet på tilsvarende måde dispositionsretten over realkapitalen.

Kritikken af privatejendommen var derfor en kritik af outsidersne - specielt købmændene og pengeudlånerne - der truede med at undergrave den herskende orden.

Siden Middelalderen og feudalismen har der været en gennemgående tendens til hvad Donahue kalder 'agglomeration', dvs. at de forskellige rettigheder, der er knyttet til et gode (specielt brugsret og afhændelsesret), **samles** hos én juridisk person (Donahue, 1994-1998). Først da er privatejendom qua eksklusiv bestemmelsesret udarbejdet; hvis både A og B kan bestemme over fx et stykke land, har ingen af dem egentlig privatejendomsret til det.

3.3. Locke og arbejdsværdiargumentet

Vi er nu nået frem til **Locke**, der gav os det klassiske, arbejdsværdi-teoretiske argument for privatejendommen: Det er en naturlov at vi har ret til os selv og vort liv; derfor har vi også ret til det, som 'vi blander os selv med', når vi arbejder.

Argumentet undersøges nærmere i næste kapitel. Lad os her anlægge en interesseanalyse og undersøge argumentets funktion - og dysfunktion.

Sammenhængen er naturligvis her den, at Locke som repræsentant for det fremvoksende borgerskab ønsker at hævde en ukrænkelig ejendomsret overfor datidens magthavere. Stridens æble var kongens skatteudskrivning. Hvis retten til ejendom vokser ud af det arbejdende menneskes natur, så er det en ret, der ikke udspringer af - og kan defineres og

omdefineres af - den herskende statsmagt; det er ikke en ret vi har **indenfor** samfundet, men en ret vi har **overfor** samfundet. Konkret betyder det at Parlamentet, som repræsentant for den private ejendomsret, skal godkende skatter (Locke stod på Parlamentets side overfor kongemagten i det 17. århundrede).

Argumentets styrke er at det gør ejendomsretten lige så ukrænkelig som mennesket selv. Men argumentet bygger ikke på mennesket som sådan, men på det **arbejdende og aktive** menneske. Da ingen mennesker har skabt jorden som sådan bliver privat eje af denne ubegrundet, men i en interessesammenhæng er dette jo ikke en svaghed for det borgerskab, som står i en økonomisk og politisk interessekonflikt med jordejendommen (godsejerne), tværtimod.

Argumentets svaghed - stadig set fra borgerskabets vinkel - viser sig, når den 'aktive' del af befolkningen splittes op i hoved (kapital) og krop (arbejde), i borgerskab og arbejderklasse. Så viser Locke's argument sig som et tveægget svær, fordi det også kan bruges til at fordømme den passive ejendom, dvs. den ejendom der ikke udspringer af ejerens arbejde; det var hvad bl.a. Marx gjorde.

Vi har her en nøje parallel til Smith's og Ricardo's hævde af en arbejdsværdilære, der for borgerskabet er funktionel overfor statsmagt og jordejendom, men dysfunktionel overfor arbejderklassen. Dette er ikke stedet for en nærmere diskussion af arbejdsværdilæren, men det er klart at denne indbegriber en udbytningsteori, marxistisk eller ej, for hvis arbejdet er eneste kilde til værdi, må 'arbejdsfrie' indkomster være hentet op af arbejdnernes lommer.¹

3.4. De borgerlige revolutioner: Privatejendommen bliver ukrænkelig

I de store borgerlige revolutioner - England 1642, Amerika 1776 og Frankrig 1789 - tæller privatejendom som en menneskeret på linie med de øvrige frihedsrettigheder, såsom religionsfrihed. "Først under den franske revolution vandt dogmet om den private ejendomsrets ukrænkelighed for alvor indpas i europæisk tankegang" (Jespersen, 1991: 221). Privatejendom og politisk liberalisme er den økonomiske og politiske side af samme sag, nemlig **frihed**, liberalismens grundværdi. Privatejendom er godt, fordi frihed er godt.

Det traditionelle argument for denne sammenknytning er at den åndeli-

ge frihed bliver en formalitet, hvis staten med den ene hånd giver religionsfrihed og andre åndelige friheder, samtidig med at den anden hånd kan true med at konfiskere det materielle grundlag for borgerens eksistens, nemlig hans ejendom.

Problemet for tilhængerne af privatejendom var og er, at hvis retten til privatejendom er en samfundsmæssig ret, altså en ret **indenfor** samfundet, så er det svært at begrunde at regeringen ikke har ret til at regulere eller endog afskaffe denne ret. Det var dette problem Locke søgte at løse med sit argument. Retten til privatejendom kan nu forklares som en ret som den enkelte har **overfor** samfundet: Privatejendom hører ikke under 'conventional law', men under 'natural law', hvorved staten bliver magtesløs overfor privatejendommen.

Det er vigtigt at fastholde dette. Man kan kun have en ret, herunder privatejendomsretten, overfor samfundet, hvis man står **udenfor** samfundet. En påkaldelsen af det naturlige menneske (Robinson Crusoe) synes derfor uomgængelig for en begrundelse af privatejendommens ukrænkelighed.

Imidlertid insisterede Rousseau (1755/62: 60-62) på at retten til privatejendom - ja, enhver ret og moral - kun eksisterede **indenfor** samfundet; det er ikke forkert, men **meningsløst**, at udstyre Robinson med en 'ret' (overfor hvem?) til livet, sine arbejdsprodukter osv, eller fx at fordømme ham for egoisme (mod hvem?). Derfor er retten til privatejendom ikke absolut; den er relativ i forhold til 'samfundspagten'.

Under den franske revolution synes interessen på god marxistisk vis at have bestemt den udvalgte idé (Schlatter, 1951). De revolutionære ønskede at expropriere Kirkens og aristokratiets besiddelser, men hvordan kunne man gøre det, hvis ejendomsretten var ukrænkelig? Det kunne man ikke, så derfor støttede man sig i denne fase på Rousseau. Som nævnt kunne en nærlæsning af Locke godt have givet ammunition imod jordbesidderne, men alligevel blev han først dogme, da ovennævnte expropriation var afsluttet, og de moderate skulle forsvare sig mod mere radikale ideer om indgreb i privatejendommen. Privatejendommen blev først 'naturlig', da den var kommet i lommen på magthaverne.

3.5. Marx's kritik

Marx's anliggende var at afsløre hullheden i borgerskabets og liberalis-mens begrundelse for privatejendommen; han søgte at vise at privatejen-

dommen hverken inkarnerer retfærdighed (Locke) eller frihed.

Ligesom Locke mente Smith at bygge sin argumentation på det naturlige, før-sociale menneske. Iflg. Marx (1858: 5f) er dette menneske en historisk fiktion, faktisk fremstår mennesket mere og mere uselvstændigt - sammenvokset med de andre i et samfund, fx en stamme - jo længere vi går tilbage i tiden. Det asociale menneske er et sent historisk resultat, nemlig resultat af det borgerlige samfund, som allerførst sætter menneskene fri i forhold til hinanden og dermed i forhold til samfundet. Locke's 'naturlige' menneske, der står udenfor samfundet og herfra kræver sin ret overfor samfundet, fremviser alle borgerens ('bourgeois'ens') karaktertræk. Macpherson har senere vist at Locke's (og Hobbes') menneske ikke er mennesket som sådan, men 'a possessive individual', dvs. udstyret med alle borgerens maximerings- og akkumuleringstendenser (Macpherson, 1962 og 1973). Ikke mennesket, men borgeren er subjektet i liberal økonomisk og politisk teori. Dette var Marx's pointe.

Den ret til privatejendom, som Locke og de borgerlige revolutioner tillægger mennesket, er altså i virkeligheden **borgerens** ret.² Det borgerlige samfund frigør i én bevægelse økonomien og mennesket fra fællesskabet: den første frigørelse bestemmer ejendommen som privat, den anden mennesket som a-social borger.

Privatejendom indebærer ubetvivleligt frihed, men det er altså en frihed for privatejeren, ikke for mennesket. Og konsekvensen af privatejerens frihed er ikke-privatejernes reelle ufrihed, nemlig økonomiske magtesløshed. Borgerskabet er frit, arbejderklassen ufri.

Locke byggede på en identitet mellem arbejde og privatejendom, og kunne derfor mene at privatejendom var det retfærdige udbytte af nogle anstrengelser. Marx gør opmærksom på at der er indtruffet en splittelse mellem arbejde og ejendom, og når kommunisterne bebrejdes at de vil ophæve den private ejendom, er hans svar at det behøver de slet ikke: den er allerede ophævet for ni tiendedele af menneskene! (Marx/Engels, 1848: 41f). Konklusionen kan kun være at privatejendom er uretfærdig.

I den senere Marx' økonomikritik er disse tanker om modsætningen mellem på den ene side kapitalistisk privatejendom og på den anden side frihed og retfærdighed videreudviklet. Han skelner her mellem to niveauer i den kapitalistiske produktionsmåde, dels cirkulationen af varer, dels deres produktion. Det første nivo beherskes af principperne om "Freiheit, Gleichheit, Eigentum und Bentham" (Marx, 1867: 189f), idet 'friheden' refererer til agenternes formelle økonomiske frihed til at gøre som de vil

(i modsætning til de før-kapitalistiske indgreb i handelen) og til lønarbejdernes personlige frihed (i modsætning til slaveri og stavnsbånd). Dette er det overfladiske, formelle nivo, som borgerskabet bygger sin ideologi på. Det andet nivo er den kapitalistiske produktionsproces, hvor arbejderen udbyttes og er underlagt kapitalistens diktat; på dette fundamentale nivo ('væsenet') er der ingen frihed for arbejderen.

3.6. Utilitarismen

Da arbejderklassen fra 1820erne fremstod som en magt og en trussel, blev skellet mellem arbejde og ejendom åbenbart; arbejdsværdilæren blev nu utålelig for borgerskabet.

Det første forsøg på at løse problemet - altså legitimere passiv privatejendom - stammer fra Senior. Han supplerede arbejdsværdilæren med en teori, der forklarede at den særlige kapitalistiske privatejendom (profiten) beror på en særlig **negativ** aktivitet, nemlig smertefuld **abstinens** (fra at forbruge).

Abstinenteorien var utilfredsstillende. Den lignede alt for meget et stykke ad hoc ideologi, der blot definerede problemet bort. En helt ny 'vision', et helt nyt grundlag, var nødvendigt. Det fandt man i 1870erne i nytteteorien og utilitarismen (Jevons, Edgeworth og til dels Marshall). I stedet for arbejdsværdilærens og abstinenteoriens bagudrettede legitimeringslogik spurgte man nu mere fremadrettet efter den nytte eller det behov, som privatejendommen tilfredsstiller.

Når man pragmatisk spørger om et fænomens nytte eller funktion, har man ret beset lagt retfærdighedsbetragtninger bag sig.³ Vi er kommet ned på jorden. Hvis det kan vises at privatejendom er nyttig, måske endog en simpel nødvendighed for at samfundet kan fungere, bliver det futilt at spørge om denne institution er god eller dårlig. Den skal være der, ligesom luft og vand, - og det giver jo ikke megen mening at kritisere eksistensen af disse elementer.

Især to argumenter har været fremført for på denne facon at legitimere privatejendommen (smlgn. Becker, 1977, og Macpherson, 1977):

1) Privatejendom er nyttig/nødvendig for den enkelte. Hvis der ikke er noget, jeg ubetinget kan kalde mit, kastes jeg ud i usikkerhed, forvirring, ulykke.

2) Privatejendom er nyttig/nødvendig for samfundet. Hvis man ikke selv høster frugterne af sin indsats, svækkes eller bortfalder motivet til at yde en indsats.⁴

Sådanne argumenter kan kun få styrke, hvis man sammenligner med hvad et system **uden** privatejendom vil betyde for 'sikkerhed' og 'motivation'. Dette er naturligvis også blevet gjort (specielt diskussionen af motivationsproblemet i en planøkonomi), men så vidt jeg kan se ikke i den politisk-filosofiske debat. Resultatet bliver en ufrugtbar øvelse, hvor man først mere eller mindre bevidst **forudsætter** markedsøkonomi og kapitalisme, derefter tænker sig dette samfunds forudsætning - privatejendommen - elimineret og endelig trækker konklusionen ud af hatten: uden privatejendom er der ulykke, ineffektivitet og kaos! Hvad man faktisk har 'bevist' er det selvindlysende, nemlig at kapitalisme ikke kan fungere uden privatejendom. I næste kapitel vil vi møde eksempler på denne logik.

I øvrigt er utilitarismen principløs, rettere: nyttekriteriet kan pege i forskellig retning alt efter situationen. Det giver denne filosofi en fundamental uærbødighed overfor 'det bestående' (jvf. Bentham's kritik af datidens irrationelle retssystem). Derfor har utilitarismen ingen problemer med at sætte grænser for privatejendommen, hvis de konkrete forhold taler for det.

Stuart Mill, der stort set tilsluttede sig Bentham, fandt således privatejendom rigtig i princippet, men han kritiserede den måde hvorpå den manifesterede sig, nemlig dens ulige fordeling (Mill, 1848: 239ff). Her satte Marx ind med sin kritik, der søgte at vise at tingene ikke kan adskilles sådan. Det 'gode' princip implicerer den 'dårlige' fremtrædelsesform: en egalitær fordeling af privatejendommen indenfor den simple vareproduktion udvikler sig nødvendigvis i retning af en mere ulige fordeling.

For den herskende politiske og økonomiske teori indeholdt utilitarismen imidlertid - ligesom arbejdsværdilæren - det problem, at den let kunne vendes mod de borgerligt-liberale interesser.

For det første: Hvis privatejendom er nyttig for den enkelte, må det vel gælde om at **alle** får privatejendom. Men hvordan er dette muligt uden en omfordeling, altså en knægtelse af selv samme privatejendom?⁵ Hertil vi liberale imidlertid svare at der ikke foreligger et dilemma, thi det, der skal almengøres, er ikke den fysiske privatejendom, men blot **retten** til privatejendom.

For det andet: Hvis jeg ikke ejer produktionsmidlerne til mine livsmidler (mad, tøj etc.) bliver min materielle eksistens usikker. Hvis økonomisk sikkerhed er vigtig må dette tale for enten selvforsyning, hvor

privatejeren har fuldstændig kontrol, eller simpel vareproduktion, hvor alle ejer produktionsmidler; dette er argumenter mod hhv. almen og kapitalistiske markedsøkonomi.

For det tredje: Da utilitarismen i 1870'erne fik sin økonomiteoretiske udformning, skete det i form af loven om den faldende grænsenytt (radio nr. 5 giver mig mindre nytte end den første radio). Princippet gælder for radioer, men det gælder også for penge (indkomst), så den fattige får langt større nytte ud af sin sidste krone end millionæren gør. Derfor øges den samlede nytte i samfundet, hvis indkomst - privatejendom i pengeform - overføres fra den rige til den fattige. Denne egalitære konsekvens tiltalte nogle økonomer (Wicksteed, Pigou), men den harmonerede næppe med borgerskabets interesser.

Sammenfattende kan vi sige at privatejendommen teorihistorisk er søgt begrundet i **retfærdighed** (Locke), **frihed** (borgerlige frihedsrettigheder) **og nytte** (Aristoteles og utilitaristerne). I næste kapitel skal vi nærmere undersøge de tre typer af argumenter.

NOTER

1. Smith siger faktisk dette, men han 'véd' det ikke, dvs. erkender ikke udbytningsimplikationen: "The value which **the workmen** add to the materials, therefore, resolves itself in this case /dvs. når kapital er blevet akkumuleret/ into two parts, of which the one pays their wages, the other the profits of their employer .." (Smith, 1776: 151, min fremhævelse). Og Smith påpeger sammesteds udtrykkeligt at denne profit er relateret til kapitalens størrelse, ganske uafhængigt af 'overvågningsarbejde'; den kan altså ikke begrundes i noget arbejde.

2. Se specielt 'Deutch-Französischen Jahrbüchern' (Marx, 1843a), 'Zur Judenfrage' (Marx, 1843b), 'Zur Kritik der Hegelschen Rechtphilosophie, Einleitung' (Marx, 1844) samt 'Die Deutsche Ideologie' (Marx/Engels, 1846).

3. Derfor er det ejendommeligt at vi hos Kant - pligtens og retfærdighedens filosof - finder et nærmest utilitaristisk argument for at der skal være et 'mit eller dit', altså privatejendom: Ellers bliver tingene 'herreløse', således at de ikke kan bruges (Kant, 1797: 354f). Som Rosen, 1993: 19f, fremhæver er der to problemer med denne betragtning: Man kan godt bruge en ting uden at eje den (fx vandet i havet), og hvis det alligevel blev medgivet at brug forudsætter eje, godtgør Kant ikke at dette netop skal være privat.

4. Argumenter af denne type får i det Kommunistiske Manifest denne kommentar med på vejen: "Man har fremsat den indvending, at når man ophævede privatejendommen, ville alt arbejde standse, og der ville indtræde en tilstand af almindelig dovenskab. Hvis det var

rigtigt, måtte det borgerlige samfund for længst være gået til grunde af sløvhed; for de, der arbejder, tilegner sig ikke noget, og de, der tilegner sig noget, arbejder ikke" (Marx/Engels, 1848: 42).

I dagens Danmark vil de fleste mene at en sådan absolut modsætning mellem arbejde og privatejendom er for firkantet eller simpelthen forkert; og selv på Marx's tid gjaldt det naturligvis at arbejderen fik en løn, dermed privatejendom. På den anden side er det vanskeligt at benægte - ikke mindst for modstandere af den økonomiske arbejdsværdilære - at en stor del af privatejendommen ikke grunder sig på ejerens arbejde.

5. Utilitaristernes idealistiske modpol, Hegel, har det samme problem. Det synes umuligt at stoppe logikken ved det punkt, hvor det er vist at privatejendom er en udmærket ting: hvorfor da ikke argumentere videre at alle bør have denne gode ting? Hegel er betænkelig ved denne konklusion, måske fordi han - som god Hegelianer - ser at privatejendom kun kan almengøres ved at negeres, nemlig gennem omfordeling. Waldron, 1988, diskuterer privatejendommen i Hegeliansk sammenhæng, men han kan ikke se noget problem her, formentlig fordi han definerer privatejendom pragmatisk og principløst.